

A hazai tudományos minősítési rendszer átalakítása: tudománypolitikai viták az 1970-es évek végétől a felsőoktatási törvény 1993. évi elfogadásáig

Mosoniné Fried Judit

h526mos@ella.hu

2009/4

➔ http://www.mtakszi.hu/kszi_aktak/

A hazai tudományos minősítési rendszer átalakítása: tudománypolitikai viták az 1970-es évek végétől a felsőoktatási törvény 1993. évi elfogadásáig

Mosoniné Fried Judit

A kutatás-fejlesztési (K+F) szektor előregedéséről szóló első jelzések az 1970-es évek második felében jelentek meg Magyarországon, de a kedvezőtlen korösszetételről elvétve megjelenő statisztikák még az 1990-es évek tudománypolitikai intézkedéseiben is hivatkozási alapként szolgáltak. Döntően a doktori képzés új rendszerének hatására következett be a trendforduló; néhány éve látványos fiatalodási hullám indult el a kutatói állományban. A 40 év alatti korosztály ma már népesebb, mint a középgeneráció, nem is beszélve a 60 éven felüliek generációjáról.

A fiatal kutatók egy csoportjáról, az 1993 után biológiai tudományokból PhD fokozatot szerzett kutatókról, közelebbről pályára kerülésükről és kutatóvá válásuk egyes kérdéseiről szól az a projekt, amelynek részeként az alábbi áttekintés született. „Fiatal kutatók: doktori képzés és életpálya modellek” c. kutatásunknak¹ fontos eleme volt a tudománypolitikai kontextus, beleértve a doktori képzés átalakítását megelőző helyzet és elgondolások ismeretét. A felsőoktatási törvény elfogadását megelőző mintegy tizenöt év vitáinak forrásaként mindenekelőtt az MTA közgyűlési anyagaira és az elnökségi ülésekről szóló beszámolókra támaszkodtunk.

Minősítési rendszer 1950 után, az első nagyobb módosításig

Az 1970-es évek elejére lényegében kiépült az a hazai kutatási bázis, amelyről az 1949 utáni tudománypolitika meghatározó szereplői (a Tudományos és Felsőoktatási Tanács, az MTA, az OMFB, a minisztertanács Tudománypolitikai Bizottsága) úgy vélték, hogy struktúráját és méretét tekintve is alkalmas a tudományos kutatástól elvárt feladatok teljesítésére. Az 1950-es évek tudománypolitikai koncepciójának megfelelően a bázis meghatározó elemének a kutatóintézeteket, mindenekelőtt az akadémiai intézeteket tekintették, a felsőoktatási intézmények kutatási potenciálját nemhogy nem fejlesztették, inkább visszafejlesztették. „Az egyetemeken a negyvenes évek végén felduzzasztottuk a hallgatók számát, miközben kivontuk a legjobb képességű oktatók jelentős részét, kutatóintézetekbe vittük, hogy oktatási teher nélkül, zavartalanul kutathassanak. Néhol szinte kifosztottuk az egyetemeket” – mondta az MTA 1979. évi decemberi közgyűlésén Aczél György.² E visszafejlesztéssel harmonizáló megoldás volt a tudományos minősítés 1950-től életbe léptetett, és 1993-ig folyamatosan toldozott-foldozott, időnként lényeges elemeiben is megreformált rendszere. „1950 óta mind a tudományos minősítés, mind a képzés visszatérően napirenden van. Jogilag szabályozott intézményről és eljárásról lévén szó, ezt mutatják az 1957-ben, 1958-ban, 1962-ben, 1970-ben, 1982-ben, 1983-ban, 1987-ben, 1988-ban történt jogszabály módosítások is. Ezek beállíthatók a minősítési rendszer toldozgatásaként, megérthetők folyamatos korrekcióknak, amelyekkel a szisztéma a társadalom változásaihoz alkalmazkodik, és esetleg javul is” (Szabó, 1989).³

¹ A kutatást az NKTH Jedlik Ányos Programja támogatta 2007-2009 között. A projekt alapján tanulmánykötet készül. Részanyagok, köztük jelen cikk első változata megtalálható az MTA Kutatásszervezési Intézet honlapján: www.mtakszi.hu.

² Aczél György (1980): A magyar tudomány társadalmi felelősségéről. Közgyűlési hozzászólás. *Magyar Tudomány*, 3. szám, 170.

³ Szabó János (1989): Reflexió a tudományos minősítés vitájához. *Magyar Tudomány*, 12. szám, 990.old.

Az alaprendszer, amin a változtatásokat végrehajtották, illetve tervezték, a következőkkel jellemezhető:

- a tudományos továbbképzést egy e célra 1950-ben létrehozott központi szervezet, a Tudományos Minősítő Bizottság (a továbbiakban: TMB) szervezte és ellenőrizte;
- tudományos fokozatként 1950-től a tudomány kandidátusa, 1951-től a tudomány doktora minősítés is szerepelt. Ezt szovjet minta alapján vezették be Magyarországon;
- a kandidátusi fokozat elérését tudományos továbbképzési rendszer (belföldi és külföldi aspirantúra) segítette;
- a képzés helyszínéül kijelölt kutatóhelyek színvonala nagyon vegyes volt;
- a fokozatot elnyert kutató többnyire abban az intézményben kapott állást, ahol aspiránsként dolgozott, vagyis nem volt jellemző a mobilitás, a képzés nem segítette elő más területek megismerését;
- a képzés legfontosabb célja a fokozat megszerzése volt. Sokan csak 40-50 éves korukban, kutatói múlttal a hátuk mögött jutottak el a minősítés elnyeréséig.

A TMB, közigazgatási szempontból, kormánybizottság volt. Tagjainak kétharmada minősített kutató, egyharmada minisztériumi képviselő volt. Ez utóbbiak is rendelkeztek szavazati joggal. A TMB működését mind az MSZMP kulturális osztálya, mind a szakszervezetek véleményezték (Reszkető, Váradi, 2002).⁴ Jogilag független volt az Akadémiától, de szorosan együttműködött az MTA tudományos osztályaival, munkáját az MTA elnöke felügyelte, a fellebbezési ügyeket az MTA Elnöksége bírálta el, ezért többnyire az MTA-tól függő szervezetként élt a köztudatban. Többek között e függés megszüntetését szorgalmazták a minősítési rendszer megváltoztatásáért küzdő tudósok, politikusok, elemzők.

Az 1950-1982 közötti időszakban működő képzési rendszer nem segített eléggé abban, hogy az aspiránsok megtanulják leendő hivatásukat, a kutatást. Az 1970-es években felépült MTA Szegedi Biológiai Központ első igazgatója, Straub F. Brunó, 1981-ben írt tanulmányában ezt olyan hiányosságként azonosította, amely az egész magyar tudomány eredményességét befolyásolja:

„Azt hiszem, amikor arról beszélünk, hogy közel negyvenezer hazai tudományos kutató eredményessége jobb is lehetne, akkor tulajdonképpen kutatóképzésünk hiányosságában kell az okokat keresni. ...felvesszük a szakembert, és elvárjuk, hogy előírt kutatómunkát végezzen – anélkül, hogy ezt valahol megtanulta volna – ahelyett, hogy először biztosítanánk, hogy valahol megtanulja az új felismerésének módszereit, ezekre megtanítanánk, és csak azután adnánk önálló feladatokat. A kutatás egy speciális szakma, amit éppen úgy meg kell tanulni, mint bármely más szakmát. Ezt oktatni, erre képezni, csak az új felismerésére törő tudományos kutatás közben lehet.” (Straub, 1981).⁵

Az egyetemeknek - látszólag adminisztratív előírások, valójában inkább politikai óvatosság miatt - kevés lehetőségük volt arra, hogy saját maguk képezzék ki saját oktatói-kutatói gárdájukat. Ritkán volt státusz a fiatal diplomások számára. Tanársegédként legalább két év gyakorlat után lehetett valakit alkalmazni, és papírforma szerint csak a gyakorlatból a felsőoktatásba visszakerülők tölthették be a központi ösztöndíjas helyeket. Vagyis nem volt mód a legjobb diákok benntartására, megtartására. A *fiatalok intézményes kirekesztése* (Ádám György) rontotta az egyetemek színvonalát, és hátrányos helyzetbe hozta az egyetemeket más kutatóhelyekkel, leginkább a kutatóintézetekkel szemben. Az egyetemeknek nem volt beleszólásuk a tudományos minősítésbe, kivéve az egyetemi doktorátust. Ezt szinte mindenki

⁴ Reszkető Petra – Váradi Balázs: Elöl – hátul doktor. A tudományos címek mai rendszerének kialakulása. „2000” c. folyóirat, 2002. május

⁵ Straub F. Brunó (1981): Mit várhat el a társadalom a hazai tudományos kutatástól? *Magyar Tudomány*, 10. szám, 721-726.

súlyos negatívumnak tartotta már az 1970-es évek végén is. Számos akadémiai közgyűlési hozzászólás mellett jól dokumentálja a problémák korai felismerését a Magyar Tudomány c. folyóiratban Ádám György által kezdeményezett *Válaszút előtt a tudományegyetem* c. vita.⁶

A minősítési vita az egyetem szerepéről folyó gondolkodással is összekapcsolódott. A káderutánpótlásban betöltött szerephez – érvelt Ádám György – nem elég, hogy az egyetemek kizárólag *pregraduális* tanfolyamokat szerveznek, holott „a minisztériumi szándékok szerint is” szerepelniük kellene a posztgraduális tanfolyamoknak a tudományegyetemek terveiben (Ádám, 355.). Az egyik javaslat (1980-ban!) háromlépcsős felsőoktatási rendszer kiépítése volt, „...nagyjából a B.A. – M.A. – Ph.D mintájára” (Nagy, 1980).⁷ A háromfokozatú minősítési rendszer megőrzésének kevés támogatója volt, de a vitában („szégyenkezve”) olyanok is megszólaltak, akik nem tartották feleslegesnek a kandidátusi fokozatot megelőző egyetemi doktorátus megőrzését.

A kutatóképzésről és a minősítésről folyó társadalmi vitával párhuzamosan készített elemzést, és fogalmazott meg korszerűsítési javaslatokat egy munkabizottság, melynek tagjait a Tudománypolitikai Bizottság kérte fel. Erre építve dolgozta ki a TPB a kutatóképzés egységes rendszerének új koncepcióját 1982-ben.

Továbbfejlesztési koncepció, 1982

Az egységes kutatóképzés új jogi szabályozására vonatkozó tervezet elkészítésére az MTA és a TMB elnökét kérte fel a Tudománypolitikai Bizottság. Az egységes kutatóképzés szabályozására 1982 szeptemberében, a tudományos minősítés szabályozására 1983 júniusában kellett letenniük a megfelelő tervezetet. A TPB megfogalmazott néhány elvet, kívánalmat a szabályozás alapkoncepciójához, például a következőket:

- fontos feladat a követelmények következetes érvényesítése és ennek révén a színvonal emelése;
- a tudományos minősítést a tudományos munkára való készség elismerésének kell tekinteni, „egyéb érdemek elismerésére nem alkalmas” (Magyar Tudomány, 1982, 8-9, 690.);
- időszerű az aspirantúra és a tudományos továbbképzési ösztöndíj rendszerének összevonása, és ezzel a kutatóképzés egységes rendszerének létrehozása;
- módosítani kell a kandidátusi vizsgák rendszerét. Növelni kell a nyelvtudás iránti követelményeket, „tisztázni kell az ideológiai vizsga funkcióját és illeszkedését a politikai képzettség államilag szabályozott rendjébe”;
- meg kell vizsgálni, hogyan növelhető a tudományos testületek kezdeményező szerepe a doktori fokozatra pályázás elősegítésében;
- a kandidátusi és a doktori illetménykiegészítés kérdését tovább kell vizsgálni, ezért a rendelkezések alacsonyabb szintű jogszabályban rögzítsék az illetménykiegészítésre vonatkozó előírásokat.

Az állásfoglalás részeként készítette el a TPB a kutatóképzés egységes rendszerének koncepcióját. Szerepel benne többek között, hogy:

1. A képzés arra alkalmas egyetemi, főiskolai intézetekben, tanszékeken és kutatóintézetekben történik. Ezeket meghatározott időközökben az MTA Elnöksége

⁶ Ádám György (1979): *Válaszút előtt a tudományegyetem*. *Magyar Tudomány*, 5. szám, 351-357.

⁷ Nagy Péter (1980): *Elitképzés – tömegképzés*. *Magyar Tudomány*, 4. szám, 280-282.

jelöli ki. Az ösztöndíjasok tárcánkénti, illetve tudományágankénti arányát a TPB állapítja meg.

2. A felvétel országos pályázat alapján történik. A pályázatokat ahhoz a kutatóhelyhez kell benyújtani, ahol a pályázó a képzést kéri. A kutatóhely rangsorolja a pályázatokat, az általa felvételre javasoltak közül a TMB választja ki a felvételre kerülőket.
3. Pályázatot 35 évnél fiatalabb szakemberek adhatnak be.
4. Fenn kell tartani, és bővíteni kell a levelező kutatóképzést.
5. Fenn kell tartani, és lehetőség szerint bővíteni kell a külföldi kutatóképzést.
6. Az ösztöndíjasok munkafeltételeiről, munkájuk tudományos irányításáról és ellenőrzéséről a kutatóhely gondoskodik, mely intézményesen felel az ösztöndíjasok képzéséért. Vezetőt jelöl ki az ösztöndíjas egyéni programjának irányítására és ellenőrzésére.
7. A kutatóhely tudományos tanácsa, illetve a megfelelő egyetemi testület dönt arról, hogy az elkészült értekezés egyetemi doktori vagy kandidátusi fokozat elnyerésére nyújtható-e be.

Az 1982-ben életbe léptetett rendszer fontos újdonsága volt, hogy pályakezdők is jelentkezhetek képzésre. A felvétel központilag szervezett rendszer keretében történt. Figyelembe vették a pályázó addigi kutatói teljesítményét (kivéve természetesen a pályakezdőket). Idegen nyelvből is kellett felvételi vizsgát tenni. A pályázónak fel kellett vennie a kapcsolatot a képzését végző kutatóhellyel, hogy a kutatóhely eldönthesse: fogadja-e képzésre, illetve számít-e rá képzés után.

A TMB mint központ hatáskörébe tartozott:

- a felvételi vizsga lebonyolítása
- döntés a felvételtől
- ideológiai, informatikai tanfolyam megszervezése
- külföldi tanulmányutak szervezése, engedélyezése.

A képzést végző kutatóhely feladata volt:

- a továbbképzés szakmai részének megszervezése
- a kutatás feltételeinek biztosítása.

A továbbképzés befejezése lehetett a) vizsgák letétele, kandidátusi értekezés elkészítése; b) vizsgák letétele és egyetemi doktori értekezés készítése; c) vizsgák letétele.

Az ösztöndíjakat a központi költségvetésből finanszírozták, de lehetőség volt vállalatok és tudományos intézmények által nyújtott ösztöndíjak kiírására is. A vállalati ösztöndíj kivételes esemény volt.

A rendszer működött, de számos kritika érte a vezető kutatók és a leginkább érintett fiatal kutatók részéről is. Utóbbiak véleményét egy empirikus vizsgálatból ismerhetjük meg. Fiatal értelmiségiekről szólt, ennek során beszélgettek a szerzők akadémiai kutatóhelyek kutatóival.⁸ Legnagyobb problémaként a tudományos műhelyek és az igazi tanító, iskolateremtő tudós egyéniségek hiányát említették a fiatalok. Témavezetőik segítségét többnyire formálisnak tartották, kevés jelét látták annak, hogy a témavezetők önzetlenül, példamutató módon segítenek nekik, például a kutatási módszertan elsajátításában.

Az 1980-as években meglehetősen alacsony volt a kutatói pálya presztízse, többek között a források csökkenésének következtében. A kutatók élénken tiltakoztak a Nyugat-Európában Margaret Thatcher kormányzása idején megszületett „value for money” követelmény miatt.

---

⁸ Knopp András – Radics Katalin (1984): A fiatal értelmiség helyzete. Társadalmi Szemle, július-augusztus.

„Az alapkutatás megítélése teljesen torz az országban. Alapvető gond, hogy minden kutatást úgy tekintenek: én adok ennyi pénzt, te (kutató) mit adsz érte? Ez elhibázott szemlélet, a kutatás hosszú távú érdekeit sérti. A kutatókban bízni kell, s akiben megbíznak, azt hagyják szabadon kutatni.” (interjúrészlet a fiatal kutatói vizsgálatból)

Az 1980-as években nem volt még fiatal kutatói program, nehéz volt pályakezdőként bekerülni egy kutatóintézetbe. Egyre többen kerültek alkalmazásra ideiglenes jelleggel: adott témára vették fel őket, és ha a téma lezárult, akkor a fiatalnak távoznia kellett.

„Ez a létbizonytalanság érzetét váltja ki a fiatalokból, s a folyamatos munkavégzést is gátolja.” (interjúrészlet)

Sem az Akadémia tevékenységéről, sem az irányítást befolyásoló tényezőkről nem volt kellő ismeretük a fiatal kutatóknak. Pályázati és más információkhoz nagyon nehéz volt hozzájutni. Kevés területen érzékelték előrelépést, ezért kezdték egyre inkább számon kérni a jobb feltételeket, az akadémiai intézetek közötti együttműködést, a nyitottságot.

Vita az egyetemek és az Akadémia kapcsolatáról az 1980-as évek második felében

1985-ben Berend T. Iván lett az MTA elnöke. Nevéhez, illetve elnöki periódusához több fontos elvi állásfoglalás és tudománypolitikai döntés, illetve az országos szintű döntéseket befolyásoló koncepció megfogalmazása kötődik a kutatóképzés kérdésében is.

A legélelkebb, és a legnagyobb nyilvánosságot kapó vita az Akadémia és az egyetemek együttműködéséről szólt 1985-1986 táján. Előzménye, hogy bár már az 1969. évi Tudománypolitikai Irányelvekben szerepelt a felsőoktatási szektor fejlesztése és felzárkóztatásának programja, erre még tizenöt év elteltével sem került sor. Az 1970-es évek második felében elkezdődött restrikció pedig még a reményt is elvette azoktól, akik az anyagi-infrastrukturális helyzet javulásában reménykedtek. Jobb híján az akadémiai intézetekkel szemben fogalmazták meg elégedetlenségüket a felsőoktatási érdekek képviselői, miközben az akadémiai kutatók azt nehezményezték, hogy a felsőoktatásba való közvetlen akadémiai bekapcsolódás kísérlete rendre kudarcba fulladt az előző években. Az egyetemi érzékenységgel kevésbé törődve szerettek volna ezen változtatni az akadémiai kutatók.⁹ Jó megoldásnak tűnt a szemükben az egyetemi tanszékek és az intézetek részleges összekapcsolása úgy, hogy a kutatóintézetek saját oktatási programmal kapcsolódjanak be a graduális és a posztgraduális oktatásba, illetve adjanak lehetőséget az egyetemi oktatóknak az intézeti projekteken való részvételre. Kulcskérdésnek tekintették a továbbképzésben megvalósuló együttműködést.

A minősítéssel az MTA Elnöksége 1986. januári ülésén foglalkozott. Az előterjesztésben a testületek szerepének növelését szorgalmazták a doktori eljárásban: legyen általános gyakorlat, hogy a testületek áttekintik a területükhöz tartozó kandidátusok tevékenységét, és a legkiemelkedőbbeknél kezdeményezték a doktori eljárás megindítását. A határozat ezt támogatta, de kellő óvatossággal: 2-4 évenkénti áttekintést javasolt arra hivatkozva, hogy nem születik évenként sok kiemelkedő kutatási eredmény (Magyar Tudomány 1986, 2. szám, 153. old).

A TMB elnöke írásos beszámolót készített az Elnökség ülésére. Ebben az 1982-ben bevezetett tudományos továbbképzési rendszert értékelték az 1983-86-os évfolyam munkája

---

⁹ Akkoriban az akadémiai kutatóknak mindössze tíz százaléka oktatott félállásban vagy óraadóként a felsőoktatásban.

alapján. Az eredményességet az értékelésre kiküldött ad hoc bizottság közepesnek ítélte. Megállapítása szerint:

- Az ösztöndíjasok képzésében részvevő intézmények egymástól nagyon eltérő színvonalú munkát végeznek. A nagynevű egyetemek sokszor gyengébb színvonalon oktatnak, mint a kevésbé elismert kutatóhelyek.
- A TMB, bár eredetileg vállalta, hogy segít az ösztöndíjasok elhelyezkedésében, nem tudott ebben segíteni. Belépett azonban a kutatási lehetőséget teremtő intézmények közé az OTKA. Támogatásával 1986-ban 30 kutató jutott álláshoz.
- A vállalatok nem törekszenek ösztöndíjak alapítására. 1983-ban például csak 8 intézményi ösztöndíjas volt a 260 fő között. A TMB ezért azt javasolta, hogy az Akadémia kezdeményezze fiatal tehetségek „gazdasági irányultságú” képzését, függetlenül a konkrét igényektől.
- Túlságosan kevesen részesültek tudományos képzésben ahhoz képest, hogy az adott időszakban évente mintegy 1300 új kutató került be a K+F szektorba.
- A képzésben részvevő kutatóhelyeket 1984-ben öt évre jelölték ki. A bizottság már 1987-ben indokoltan találta ezek felülvizsgálatát és a kevésbé eredményesek lecserélését.
- Nem mindenkinek elegendő három év ahhoz, hogy kandidátusi disszertációját elkészítse. Javaslat: már maga az egyetemi doktori disszertáció elkészítése is minősüljön eredménynek a kutatóhely szempontjából.
- Az alapkutatások kivételével legyenek ajánlott pályázati témák, a népgazdasági és a kutatóhelyi igények szerint.
- Nem megfelelő a jelöltek nyelvtudása. „Néhány év múlva legyen az ösztöndíj elnyerésének kötelező feltétele a nyelvismeret.”

Az MTA 1987. évi rendes közgyűlésén az elnöki expozében külön kérdésként foglalkozott Berend T. Iván a tudományos utánpótlással, mégpedig a tudományos illetmények rendezése kapcsán. A kandidátusi pótlék 472 forint volt az idő tájt, sokan szorgalmazták ennek megemelését a többi illetményhez hasonlóan. Tudománypolitikai ellenérvként merült fel, hogy a tudomány jelöltjeinek átlagéletkora 57 év, sokan megvédik a disszertációjukat a cím kedvéért, de tudományos munkát nem végeznek, nem indokolt az életfogytig tartó díjazás ezért az egyetlen teljesítményért.

A nemzetközi összehasonlításban is „szélsőségesen hierarchizált” rendszer fenntartása - Berend T. Iván szerint – sokaknak állhatott érdekében, és ezek aligha lehettek maguk a minősítési eljárásban részvevő kutatók. Sokkal inkább intézmények érdekeiről lehetett szó, elsősorban a TMB-ről, de nyilvánvalóan másokról is, akiknek egzisztenciális kérdés volt a képzési és a minősítési rendszer konzerválása.

„... a magam részéről maradéktalanul egyetértek azzal a kormányzati döntéssel, hogy ez év végéig az átalakítás igényével felül kell vizsgálni a tudományos minősítés és fokozatrendszer ügyét, és a már úgyszólván feudálisnak is nevezhető hierarchiáktól az ésszerűbb és hazai hagyományainkhoz jól igazodó megoldásokhoz kell folyamodnunk. ...Nyilvánvaló, hogy semmi értéket nem szabad lerombolni, de ugyanolyan nyilvánvaló az is, hogy a vélt vagy megrögzött érdekek vakságával a legnagyobb hiba lenne a néhány évtizede működő, meglévő fokozati rendszert a lehetséges tudományos fokozati rendszerek legjobbjának kikiáltani. ...Martin Luther King jól ismert fordulatát használva... 'van egy álmom'. Ebben mindössze három fokozat szerepelne, az egyetemi doktori, a magántanári (akadémiai nagy-doktori) fokozat és a Magyar Tudományos Akadémia tagja rang. ... a cél az egyetemi doktori és a kandidátusi fokozatok összeolvasztása a posztgraduális képzés intézményes kiépítésével összekapcsolva. A színvonal biztosítását és az egyetemek közötti esetleges különbségek kiegyenlítését a *Tudományos Minősítő Bizottság központi ellenőrző szerepének fenntartása biztosítaná*” (Berend T. Iván, 1987).

Az első igazán érdemi módosítási szándékok kapcsán még egyáltalán nem merült fel a TMB megszüntetése, és az sem volt nyilvánvaló, hogy a minősítés az egyetemek kizárólagos jogköre lesz. Inkább az egyetemek és a kutatóintézetek részleges intézményi integrációját szorgalmazta az MTA fórumain megszólalók többsége.

Az 1982-1993 közötti minősítési rendszer kérdőjelei

Az 1950-ben bevezetett minősítési rendszer nem egyezett meg száz százalékgig a mintául szolgáló, szovjet minősítési rendszerrel. Részben magán viselte ugyanis a hazai hagyományokat (például a címviselés tekintetében), részben valamiféle kompromisszumra is lehetőséget adott azzal, hogy figyelembe vette az egyetemek nagyon korlátozott autonómiájából, ugyanakkor az erre való folyamatos törekvésből adódó igényeket. Ez utóbbi miatt élt tovább 1950-ig, majd 1956 után újra az egyetemi tanszékek által adományozott egyetemi doktori fokozat, s ez volt a fő oka annak, hogy az 1980-as évek végén az egyetemek javára készült lemondani a minősítési folyamatban korábban játszott szerepéről az Akadémia.¹⁰ Ennek esetleges következményeit elemezve találhatók utalások arra, hogy

- külső opponens nélkül ugyancsak belterjes lehet egy hazai egyetemi minősítési rendszer;
- ennek negatív hatásait mérsékelné, ha a nagyobb akadémiai intézetek kutatási tanácsait feljogosítanák a kandidátusit felváltó új tudományos fokozat odaítélésére;
- érdemes lenne az (új) első fokozat mellett beiktatni (megőrizni) egy második tudományos fokozatot is azzal a tudománypolitikai céllal, hogy jelentsen ösztönzést a mérhető tudományos teljesítmény elérésére, illetve felmutatására (Tamás, 1987).¹¹

Az egyetem–Akadémia viszonyrendszer konfliktusai mellett a kutatói állomány elöregedése miatt is szükség volt a minősítési rendszer átalakítására. A statisztikai rendszernek az 1980-as években még nem volt része az életkorra vonatkozó adatgyűjtés, de az egyes kutatóhelyek folyamatosan jelezték a korösszetétel romlását. A rendszer merevsége miatt azonban kevés új státusz volt, ezért önmagában a kutatóképzés reformja nem tette (volna) lehetővé a fiatalítást. A kutatóképzés új rendszerével kapcsolatban mégis az volt az egyik legfontosabb elvárás, hogy fiatal korban (30 éves kor körül) tegye alkalmassá és képessé a pályára kerülőket a kutatómunkára.

Sokan aggódtak amiatt, hogy milyen minőségű lesz az a fokozat, ami az egyetemi doktori és a kandidátusi összevonásából születik majd meg (ez volt az egyik lehetséges változat 1987-1988 táján). Berényi Dénes, az utánpótlási viták egyik legaktívabb szereplője azt vetette fel egy 1989. évi hozzászólásában, hogy összevonás helyett legyen egy olyan új fokozat, ami leginkább a régi egyetemi magántanári fokozatnak felel majd meg, és ezt az egyetemek adományozzák, kutatói teljesítmény alapján. Vagyis nem tehetséges fiatalok kapják (mint az egyetemi doktorit) és nem is a tudomány jelöltjei (mint a kandidátusit), hanem érett kutatók. Berényi Dénes ezt nem az akadémiai doktori helyett javasolta, azt meg kívánta tartani az MTA (nem a TMB) által adományozott, egyetemi tanári szintet jelképező fokozatként. A magántanári cím odaítélésében az akadémiai osztályoknak és

---

¹⁰ Az egyetemi doktori címmel Magyarországon hagyományosan azt ismerték el, hogy valaki tudományos kérdésekkel foglalkozik. Egyetemi magántanári címet a 19. század végétől nyerhettek el a tudósok Magyarországon.

¹¹ Tamás Pál (1987): Kutatói „vállcsillagok”. A tudományos minősítési rendszer átalakításának egy lehetséges irányáról. *Magyar Tudomány*, 9. szám, 711-718.

szakbizottságoknak szánt szerepet úgy, hogy az egyetemek a magántanári habilitációra bocsátás előtt kikérnék a testületek véleményét. „Persze erre nem köteleznék őket senki, mert az sértené az egyetemi autonómiát. Az Akadémia viszont számon tartaná az egyetemi doktorokat, de különösen a magántanárokat, és bizottsági rendszerébe meghívná, bevásztaná őket, az újra felélesztett akadémiai nagygyűlésekre is hivatalosak lennének, és számos módszerrel is tartaná velük a kapcsolatot” (Berényi, 1989).¹²

A képzéssel kapcsolatban a nyugat-európai és az észak-amerikai már bevált rendszer, egy jól működő graduális képzés hazai meghonosítása volt a legkézenfekvőbb feladat (Sztaricskai, 1990/11.). Az 1989-től egyre világosabban körvonalazódó felsőoktatási változásokkal kapcsolatban már konkrétumként jelent meg, hogy az új minősítési rendszer olyan egyetemre szerveződik, melyekben rendszeres és teljes lesz a szakmai és tudományos posztgraduális képzés. Az akadémiai intézetek bevonásáról egyáltalán nem volt szó ezekben az elgondolásokban, mivel a tudományos továbbképzést teljes egészében az egyetemre kívánták telepíteni. Az átalakítási folyamat végére tervezték, hogy megszűnjön a különbség az egyetem által adományozható doktori és a TMB által odaítélhető kandidátusi fokozat között. Ennek jegyében már 1989. április 1-jével lehetővé vált, hogy a kandidátusi fokozattal azonos feltételek alapján 1982 után megszerzett egyetemi doktorátust a TMB további eljárás nélkül kandidátusi fokozattá minősítse át.

Az egyetemek új minősítési jogának elfogadása

Az 1980-as évek végére lényegében eldőlt, hogy az MTA kész lemondani a tudományos minősítésben játszott korábbi szerepéről, a gyökeres változtatás elősegítése érdekében (Berend, 1989).¹³ Egyértelmű lett, hogy az egyetlen tudományos fokozat adományozását az egyetemekre kell bízni. Az azonnali változtatást azonban nem javasolták az Akadémia vezetői, arra hivatkozva, hogy az egyetemeknek erre fel kell készülniük, meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a posztgraduális képzés intézményes formában folytatódjék. Az akadémiai doktori fokozat megszüntetése nem merült fel az MTA részéről.

A minden szempontból rendkívüli 1989. évben a tudományos dolgozók szakszervezete (TDDSZ) is kifejtette álláspontját minden, a kutatókat érintő kérdésben. Az Országos és az akadémiai választmány is egyetértett azzal, hogy „...új, egyfokozatú tudományos minősítési rendszer megteremtésére van szükség az amerikai PhD fokozat mintájára.” (TDDSZ, 151. old.).¹⁴

1990 májusában, az új kormány megalakulása után, még nyitott volt a kérdés, hogy a minősítési rendszer ténylegesen milyen formában újuljon meg. Lehetőségként leginkább a PhD merült fel, de döntés nem született. Lényeges elvi álláspontként érvényesült azonban, hogy nem kerül sor – politikai okokból – a kandidátusi rendszer azonnali megszüntetésére, az egyetemi doktori és a kandidátusi fokozat azonnali összeolvasztására. A minősítés reformját az egyetemi képzés reformjával együtt tartotta járható útnak a tudományos közösség.

Az MTA Elnöksége (már az új elnök, Kosáry Domokos vezetésével) bizottságot kért fel az intézményes továbbképzésre vonatkozó javaslatok kidolgozására. Az egyetemek véleményét is kikérve született meg az MTA 1991. évi rendkívüli közgyűlésén előterjesztett koncepció arról, hogy jöjjön létre – az MTA és az egyetemek együttműködésében – egy Tudományos Továbbképző Intézet (Athenaeum Graduate School), amely szakmák és színvonalbeli modulok szerint tagozódna. Irányítását a csatlakozó egyetemek és az MTA

¹² Berényi Dénes (1989): Új megközelítés a tudományos fokozatok kérdéséhez. *Magyar Tudomány*, 5. szám, 404-405.

¹³ Berend T. Iván (1989): A Magyar Tudományos Akadémiáról folyó vitához. *Magyar Tudomány*, különszám, 84-88.

¹⁴ A TDDSZ Akadémiai Választmányának programja. *Magyar Tudomány*, 1989:2, 149-153.

képviselőiből álló Országos Athenaeum Bizottságra bízta a javaslat. Az elképzelések szerint ebbe a keretbe illesztették volna be a meglévő, bevált továbbképzési rendszereket. További elemek a koncepcióban:

- Diplomás fiatalok kérhetik felvételüket az Athenaeumba, pályázat útján.
- A kutatómunkára készülőek megszerezhetik a „PhD-nek (az eddigi kandidátusi minősítésnek) megfelelő tudományos fokozatot, és az egyetemek, ha megfelelőnek tartják, magántanárrá habilitálják őket” (Magyar Tudomány, 1991).¹⁵

Mindezt ajánlásként fogalmazta meg az Akadémia az egyetemek felé. Az egyetemi vezetők egy része (pl. ELTE, Gödöllői Agrártudományi Egyetem) támogatták, de az 1991. decemberi közgyűlésről készült beszámoló szerint voltak ellenzők is. A részletekről nem született semmilyen megállapodás a közgyűlésen. Nyílt szavazással az akadémikusok többsége elfogadta az egyetemi bázison kialakítandó közös akadémiai – egyetemi Athenaeum-szervezet létrehozását, és bizottságot küldött ki Újfalussy József alelnök vezetésével a szükséges lépések megtételére. A Rektori Konferenciát felkérték, hogy képviselője legyen a bizottság társelnöke. A Konferencia Lipták Andrást delegálta az Athenaeum Bizottságba.

Az Athenaeum-koncepció nem irányult a Tudományos Minősítő Bizottság ellen. Kosáry Domokos megvédte a TMB-t a működését egyértelműen negatívan megítélő bírálatoktól.

„A jelenlegi TMB működése az elmúlt időszak feltételei között nem volt mindig olyan egyértelműen negatív, ahogy sok mai bírálója állítja, az pedig helyeselhető is, hogy országosan egységes követelményrendszert írt elő. Mindezek ellenére a TMB a letűnt rendszer szülőtte volt, amely az egyetemektől és az Akadémiától különálló szervezetként elvben mindenkor lehetőséget nyújtott a hatalmi-politikai beavatkozásra. Az előkészítő bizottság – a széles körű közvéleménnyel egyetértve – javasolta a TMB megszüntetését, s állást foglalt amellett, hogy az új rendszer nem függhet politikai hatalomtól...” (Magyar Tudomány, 1991. 1. szám, 69.).

A TMB megszűnésének időpontját az Athenaeum-szervezet megalakulásától tették függővé.

A tudományos fokozatok adományozásának új rendjét megalapozó törvények előkészítése a Tudománypolitikai Bizottság hatáskörébe tartozott. Az egyetemi, akadémiai vélemények érdemben befolyásolták a TPB munkáját, ezért 1990-1993 között nagyon élénk diskurzus folyt a minősítési rendszerről minden tudományos, illetve tudománypolitikai fórumon. A továbbképzési rendszernél és a fokozatoknál talán csak egy izgalmasabb téma volt folyamatosan napirenden: az Akadémia sokak szerint indokolatlan erőfőlnye és „kisajátítási” politikája. Az Akadémia-ellenes tábor nem nézte jó szemmel az Országos Athenaeum Bizottság megalakulását, nem tekintették valódi közös fórumnak. Hiába szögezték le egyértelműen a különböző dokumentumok már 1991-ben, a felsőoktatási törvény vitája során, hogy az első tudományos fokozat odaítélése az egyetemekhez kerül, ezt többen nem tényként, hanem lehetőségként értelmezték, és tartottak attól, hogy nem így működik majd a rendszer. Az MTA-t az új felsőoktatási törvény véleményezési folyamatába sem vonták be.

---

¹⁵ Rét Rózsa (1991): A reformok jegyében. Beszámoló az MTA rendkívüli közgyűléséről. *Magyar Tudomány*, 1991: 1, 62-72.

Ideiglenes Akkreditációs Bizottság

Az Athenaeum Bizottság feladatkör híján elvesztette létjogosultságát. Az új teendők ellátására a kormány 1992-ben létrehozta az Ideiglenes Akkreditációs Bizottságot, az MTA és a Rektori Konferencia egyetértésével. Feladata a tudományos minősítés új rendjének kialakítása volt. Első elnöke Róna-Tas András lett. 1993-ban az Országgyűlés elfogadta az új felsőoktatási törvényt, 1994-ben az új akadémiai törvényt. Ez új helyzetet teremtett a minősítési eljárásban. Átmenetileg mind az egyetemek, mind az akadémiai kutatók úgy látták, hogy a törvények lehetőséget adnak saját elképzeléseik megvalósítására.